

DOSYA/ARAŞTIRMA**KÖY HANE HALKI ANKETLERİNDEN
KIRSAL SINIFLARA****Korkut BORATAV*****Özet**

Bu çalışmada, köy hane halkı anketlerinde kırsal sınıfların tanımlanmasında kullanılabilecek bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır. 1992'de Orta Anadolu Bölgesi'nde yer alan 19 köyden 845 hane, 1994'te Ege Bölgesi'nde yer alan 16 köyde 649 haneyi kapsayan alan çalışmaları temel alınmıştır.

Bir tarım yapısını sınıf tabanlı bir ayrıştırmaya tabi tutabilmek için kullanılan ölçütler; üretim araçlarının mülkiyeti, işletmenin emek bilançosu, mülkiyetle işletmenin ayrıldığı durumlarla ilgilidir. Araştırma kapsamındaki köylerde sınıf yapısı sırasıyla Orta Anadolu ve Ege Bölgeleri için kapitalist çiftçi % 6,2 - % 7,7, zengin çiftçi % 5,3 - % 8,5, zengin köylü % 7,3 - % 15,9, orta köylü % 16,1 - % 18,6, küçük köylü % 24,5 - % 18,6, yoksul köylü % 21,5 - % 19,4, tarım işçisi % 10,7 - % 4,5, rantiyeye/diğer % 8,4 - % 2,0'dır

Sınıfsal konum, kırsal nüfusta gözlenen farklılaşmaları açıklayan temel değişkenler içinde başat olarak yer almaktadır. Kırsal yapı çözümlemelerinde sınıf değişkenini içermeyen yaklaşımlar yetersiz kalabilmektedir.

Anahtar sözcükler: Köy hanehalkı, kırsal sınıf, Orta Anadolu Bölgesi, Ege Bölgesi

From Village Household Surveys to Rural Classes***Abstract**

This study aims to develop a framework that can be used to identify rural classes in village household surveys. The study is based on surveys that are conducted in 1992 in 19 Central Anatolian villages of 845 households and in 1994 in 16 Aegean villages of 649 households.

The criteria for decomposing the agricultural structure on a class basis are: Ownership of the machinery, direct labor budget of the firm and the ownership of the firms. The class structure in the Central Anatolian and Aegean villages that are surveyed are capitalist farmers 6,2% - 7,7%, wealthy farmers 5,3% - 8,5%, wealthy peasants 7,3% - 15,9%, middle-income peasants 16,1% - 18,6%, small-income peasants 24,5% - 18,6%, poor peasants 21,5% - 19,4%, farm laborer 10,7% - 4,5%, rentiers /other 8,4% - 2,0% respectively.

The class status plays a dominant role among the basic variables explaining the diversification of the rural population. The approaches, which do not include the class variable in rural structural analyses, might be inadequate.

Key words: Village households, Rural class, Central Anatolian Region, Aegean Region

* Bu çalışma daha önce Toplum ve Bilim, Bahar 1995'de yayımlanmıştır.

**Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi

Bu makalede, köy hane halkı anketlerinde kırsal sınıfların tanımı, saptanması ve çözümlenmesinde kullanılabilecek bir çerçeve sunacağım ve yakın geçmişe ait iki alan çalışmasının bu bağlamdaki bazı sonuçlarını karşılaştıracam. Toplumsal sınıflar üzerinde genel bir kavram tartışması bu yazının kapsamı içine girmiyor. Kuramsal bir tabandan ve ona dayalı bir kavramsallaştırmadan hareket etmedikçe toplumsal sınıfları eksen alan ampirik çalışmalar elbette yapılamaz. Ortak bir hareket noktası üzerinde toplumsal bilimciler arasında fikir birliği olmadığı da doğrudur. Ancak, sınıf çözümlenmelerinin kuram ve kavram sorunları üzerinde uzunca bir süre yazmış bir kişi olarak, eskileri tekrarın yararlı olacağını sanmıyorum. İlgili okuyucuları bu eski çalışmalara¹ yönlendirmekle yetinip bu yazının çerçevesini yukarıda değindiğim ampirik boyutla sınırlı tutmayı yeğliyorum.

İnceleyeceğimiz alan çalışmalarından ilki 1992 yılında biri dışında tümü Ankara, Eskişehir, Yozgat, Çankırı ve Kayseri il sınırları (yani, kısaca Orta Anadolu) içinde yer alan on dokuz köyde yapılan ve toplam olarak 845 haneyi kapsayan bir ankete; ikincisi ise 1994 yılında Ege bölgesinde Tariş için on altı köyde uygulanan ve 649 haneyi kapsayan bir diğer ankete dayanmaktadır².

Sözü geçen anket bulguları, kırsal nüfusun, toplumsal sınıflara ve sınıf tabanlı katmanlara ayrıştırılmasına imkân vermiştir. Bu ayrıştırma sürecinde izlenen mantığı ve yöntemi kısaca açıklamakta yarar vardır.

Herhangi bir tarım yapısını ampirik olarak sınıf tabanlı bir ayrıştırmaya tabi tutabilmek için kırsal bölgede karşımıza çıkan haneleri hangi ölçütlerle sınıflayacağız? Üç ana ölçüt önerilebilir. Birincisi, üretim araçlarının mülkiyeti ile ilgilidir. Alan çalışmalarında bu ölçüt, pratik olarak, mülk arazinin niteliği (kuru - sulu) ile genişliğinin ve hanenin traktöre sahip olup olmadığının bilinmesini gerektiriyor. Alan çalışmalarında traktör dışındaki araçların dökümünü almak mümkündür; ancak bunları ortak bir paydaya ve nesnel bir sınıflama ölçütüne dönüştürmek güçtür.

İkinci ölçüt incelenen hanenin (işletmenin) emek bilançosu ile ilgilidir. İlk olarak tarım işletmesi içinde ücretli işgücünün kullanılıp kullanılmadığı ve hanenin aile işletmesi dışına işgücü "ihraç" edip etmediği saptanmalıdır. Bu sınıflamayı daha ince bir ayrıma götürebilmek için,

(i) her hanede istihdam edilen "yabancı" emek,

(ii) hane mensuplarının hane işletmesinde kullanılan emeği ve

(iii) "ihraç" edilen hane emeği arasındaki oranları saptamak yararlı olacaktır. Bu, söz konusu hanenin, bir uçta tarım proletaryası, diğer uçta kapitalist çiftçi olan sınıf yelpazesinin neresinde yer aldığını göstermeye yarayacak temel bir ölçüttür.

Üçüncü ölçüt, mülkiyetle işletmenin ayrıldığı durumlarla ilgilidir. İlk olarak toprak sahibinin kiraya / ortağa toprak verip vermediği (yani rantıye statüsüne yönelerek çiftçilikten kopma derecesi) veya çiftçinin / köylünün, kiracı / ortakçı olup olmadığı saptanır. Bu temel saptamanın kiracı ile toprak sahibi arasındaki ilişkide hangisinin görece olarak "büyük", hangisinin "küçük" olduğunu gösteren bilgilerle tamamlanmasında yarar vardır. Bu sonuncu tür bilgiler, kiracılık / ortakçılığın, hangi tür üretim / işletme ilişkisine tekabül ettiğini gösterebilir. İngiliz usulü kapitalist toprak kirası, yarı feodal ağalık ilişkisi ve küçük mülk sahibi-üreticiler arası kiralama bu bilgiler sayesinde ayrıştırılabilir.

Orta Anadolu (1992) ve Ege'ye (1994) ait köy anketleri kapsanan haneler için yukarıda önerilen bilgilerin hemen hemen tümünü içermektedir. Ne var ki, 845 ve 649 birimden oluşan örneklemeler, bu ölçütlerin tümünü uygulayan bir sınıflamaya yönelmek için sayısal olarak küçük bir taban oluşturuyor. Örneğin, bir yandan işletmenin emek bilançosunu oluşturarak yabancı emek / aile emeği (YE/AE) oranlarını saptamak; bir yandan da hanenin emek bilançosunu oluşturarak aileden başka işletmelere "ihraç" edilen / aile işletmesinde kullanılan emek (İE/AE) oranlarını hesaplamak mümkündür. İşletmenin emek bilançosuna ait YE/AE oranlarını hesaplamada sıfır değer salt küçük

üreticiye, sonsuz değer salt kapitalist çiftçiye tekabül eder ve bu değerler arasında belli gruplaşmalar oluşturulabilir. Hanenin emek bilançosuna ait IE/AE oranlarını hesaplamada ise sıfır değer işçilik yapmayan tüm köylü kategorilerine, sonsuz değer ise (işletmeden yoksun) saf tarım işçisine tekabül eder ve bu değerlerin arasında yer alan bir dizi gruplaşma da oluşturulabilir. Birbiriyle ilgili ancak özdeş olmayan bu iki gruplaşma şemasını birleştiren bir dizi sınıf / katman tanımlanması yapılabilir.

Bu iki tür emek bilançosunun bileşkelerinden oluşacak tanımları, arazi / traktör mülkiyeti ve kiracılık / ortaklık ölçütleriyle oluşturulabilecek ek gruplarla tamamlamak mümkündür; ancak ölçütlerin sayısı arttıkça ortaya çok sayıda grup çıkacaktır ve belli grupların içerdiği hanelerin sayıları herhangi bir sayısal çözümlenmeyi anlamsız kılacak kadar az olacaktır. Ayrıca toplumsal sınıfların ve sınıf tabanlı katmanların sayısı, hangi kuramsal ölçüt kullanılırsa kullanılsın, sınırlıdır. Gruplaşmaların sayısını artırmak, daha berrak sınıflara / katmanlara ulaşmak için yeni toplulaşmaların başlangıç aşamasını oluşturacaksa anlamlı olur. Bu da, anketlerin veri tabanının çok geniş olması halinde yararlı olacaktır. Bu nedenlerle yukarıda değinilen ince ayırıştırma olanaklarının bir bölümünden vazgeçmeyi yeğledik.

Orta Anadolu ve Ege köy anketlerinde kırsal sınıflama şemasını, Tablo 1'de özetlendiği üzere, şu olguları saptayarak oluşturduk:

(a) Hane emeğinin bir bölümü aile işletmesi dışındaki işgücü piyasasına "ihraç" ediliyor mu? (b) Tarımsal işletmede ücretli işgücü istihdam ediliyor mu? c) Hanenin traktörü var mıdır? (d) İşlenen alanın sulu ve kuru arazi bakımından genişliği ne kadardır? Ege araştırmasında kuru arazi 1/2 ile çarpılarak sulu araziye eklenmiş (dönüştürülmüş), böylece arazi büyüklüğünün sınıflama ölçütü olarak kullanılmasında iki ayrı eşik tanımlama gereği ortadan kaldırılmıştır. Kırsal sınıflar ilk üç soruya verilen "evet" veya "hayır" yanıtları, son soruya verilen arazi büyüklüğü dilimleriyle birlikte ele alınarak tanımlandı. Farklı bir ifadeyle kırsal yapının sınıf / grupları bu dört ölçüte verilen yanıtlardan

türeyen farklı bileşimler ile tanımlandı. Bu sınıf ve gruplar, tanım ölçütleriyle birlikte, Tablo 1'de ortaya konuyor ve tabloya ekli notlarda açıklanıyor.

Tablomuz, görüldüğü gibi, kırsal kesimde sekiz adet sınıf / grup tanımlamamıza olanak verdi. Bu sınıflama şemasının ve kullanılan ölçütlerin, az gelişmiş tarım yapılarında toplumsal sınıf ve katmanları inceleyen Marksist gelenekle ve Rusya, Hindistan ve Çin için ampirik araştırmalarda ve politik pratikte uygulanan yöntem ve yaklaşımlarla akrabalık taşıdığını söyleyebiliriz³.

Orta Anadolu ve Ege köy araştırmalarından türetilen sınıflama şemasına dönelim: Yukarıda tanımlanan ilk üç ölçütün geçerliliğine ilişkin "evet" ve "hayır"lı yanıtlar ve kuru - sulu arazi (Ege'de sulu araziye dönüştürülmüş standart işlenen alan) için 30, 100 ve 200 dönümlük sınırlar, Tablo 1'in beş sütununu oluşturuyor. Tabloda ve açıklayıcı notta gösterildiği gibi, "zengin", "orta" ve "küçük" köylü (ZK, OK ve KK) gruplarından her birinin tanımında farklı ölçütlerin üçer farklı bileşkesi kullanıldı. Bu bileşkelerden her birini ayrı bir "grup" olarak tanımlamak, üstelik işlenen alanda kullanılan dilimleri artırarak ek gruplar oluşturmak mümkündür; ancak yukarıda açıklanan nedenlerle altısı fiilen çiftçi / köylü konumunda olan sekiz sınıf / katman, sayı olarak, yeterli görülmüştür.

Tablo 1'deki şemanın ve bu şemaya dayanılarak anket bulgularını nicel / görelî bir sınıfsal döküme dönüştüren Tablo 2'nin kırsal sınıf yapısını tümüyle yansıtamadığını belirtmek gerekiyor: Türkiye'de tarımsal yapının en yaygın üretim ilişkisini küçük meta üretiminin oluşturduğunu biliyoruz. Bu üretim ilişkisinin dolaysız üreticileri oluşturan ayağı, yani "esas olarak aile emeği ve kendi üretim araçları ile piyasa için üretim yapan köylü" sınıfı, iki tablodaki "köylü" grupları içinde yer almaktadır ve özellikle OK ve KK kategorileri tamamen bu sınıfın alt gruplarını oluşturmaktadır. Ancak, bu ilişkinin diğer ayağını oluşturan "tüccar" / "tefeci" sınıflarını veya ticari/ mali sermayeyi kırsal haneler içinde yürütülen bir ankette saptamak mümkün değildir. Bu sınıfların bazı öğeleri kırsal aileler içinde bulunsun bile, Ege ve Orta Anadolu

Tablo 1. Kırsal sınıf/grupların tanımına dönük çerçeve

	İşçi çalıştırır	Emek ihraç eder	Traktör sahibi	İşlenen alan (a) (dönüm)	İşlenen alan (b) (dönüm)
Kapitalist Çiftçi (KÇ)	Evet	Hayır	Evet	101+	201+
Zengin Çiftçi (ZÇ)	Evet	Hayır	Evet	31-99	101-200
Zengin Köylü (ZK)	Evet	Hayır	Evet	1-30	1-100
	Evet	Hayır	Hayır	Tümü	Tümü
	Evet	Evet	Evet	31+	101+
Orta Köylü (OK)	Hayır	Hayır	Evet	Tümü	Tümü
	Evet	Evet	Evet	1-30	1-100
	Hayır	Evet	Evet	31+	101+
Küçük Köylü (KK)	Hayır	Hayır	Hayır	Tümü	Tümü
	Hayır	Evet	Evet	1-30	1-100
	Evet	Evet	Hayır	Tümü	Tümü
Yoksul Köylü (YK)	Hayır	Evet	Hayır	Tümü	Tümü
Tarım İşçisi (TI)	Hayır	Evet	Hayır	Hiç	Hiç
Rantiye (R)	Hayır	Hayır	Hayır	Kiraya veriyor	Kiraya veriyor

Notlar: Her büyüklükte işletme "Tümü" ile ifade edildi, (a) ve (b), sulu ve kuru işletmeleri ifade ediyor. ZK, OK ve KK gruplarından her birini tanımlamada üç ayrı ölçüt kullanıldı ve her (yatay) sıra o ölçütlerden her birini belirliyor. Örneğin, OK grubunun ilk sırasını izlersek, bu grubu tanımlayan ilk ölçüt ortaya konacaktır: Hiç işçi çalıştırmayan, hane halkından dışarıya hiç emek "ihraç" etmeyen traktör sahibi olan bir işletmenin büyüklüğü ne olursa olsun OK sayılacaktır. İkinci sıra OK ile ilgili ikinci tanımlama ortaya koyuyor: İşçi istihdam eden, emek "ihraç" eden, traktör sahibi sulu 1-30, kuru 1-100 dönüm toprak işleyen çiftçi de OK sayılacaktır. Bu üç grupta üçer farklı tanımla belirleyen kategoriler arasında herhangi bir ayırım gözetilmemiştir.

anketleri tüm haneleri sadece çiftçi / köylü nitelikleri ile saptadığı ve sözü geçen gruplar esasen çoğunlukla köylerin dışında yer aldıkları için, bunları anketlerden türeyen sınıf ve grupların içinde bulma imkânı yoktur.

Tablo 2, böylece, Orta Anadolu ve Ege'de örneklememize giren köylere ait sınıf yapısının nicel yansımalarını ortaya koyuyor. Bu, "köylü" kategorisinin orta, küçük ve yoksul gruplarının başat ortaya çıktığı ve bu üç köylü grubun hem Ege'de, hem Orta Anadolu'da toplam kırsal ailelerin %61-62'sini oluşturduğu bir yapıdır.

Öte yandan kapitalist ilişkilerin emekçi sınıfını temsil eden tarım işçileri ile birlikte, bu ilişkilerin içine benzer konumda ve tamamen değilse bile oldukça yoğun bir biçimde girmiş bulunan yoksul köylü grubu, toplamın Ege'de %24'ünü, Orta Anadolu'da ise %32'sini oluşturuyor. Kapitalist ilişkilerin sermaye kanadını temsil eden kapitalist ve zengin çiftçilerin sayıları ise, toplamın Ege'de %16,2'sini, Orta Anadolu'da %11,5'ini bulmaktadır. Bu bağlamda iki bölge arasında ilginç bir farklılık, Ege'de çiftçi olmayan kırsal grupların (tarım işçileri ve

Tablo 2. Orta Anadolu (OA) ve Ege anketlerinde sınıflar, toplumsal gruplar (hane reisleri)

	OA Sayı	OA %	Ege Sayı	Ege %
Kapitalist Çiftçi (KÇ)	52	6.2	50	7.7
Zengin Çiftçi (ZÇ)	45	5.3	55	8.5
Zengin Köylü (ZK)	62	7.3	103	15.9
Orta Köylü (OK)	136	16.1	121	18.6
Küçük Köylü (KK)	207	24.5	152	23.4
Yoksul Köylü (YK)	182	21.5	126	19.4
Tarım İşçisi (TI)	90	10.7	29	4.5
Rantiye/Diğer (R)	71	8.4	13	2.0
Toplam	845	100.0	649	100.0

Notlar: Kırsal anketin bulguları. Kavramlar, tanımlar ve yöntem açıklamaları için bkz. Tablo 2 ve ana metin.

rantiyelerin), paylarının Orta Anadolu'ya göre çok daha az olmasıdır. Özellikle, tarım işçilerinin Ege'de sayı olarak kapitalist çiftçilerden az olması, tanımda, teşhiste ve anket uygulamasında hataları akla getirebilir. Ne var ki, anketin, bu makalede incelemediğimiz diğer bulgularına göre, Ege tarımında çalıştırılan ücretli işçilerin %61'i köy dışından gelmektedir ve en üst iki katman dışındaki çiftçi hanelerin çoğunda aile içinden diğer işletmelere emek "ihraç" eder. Orta Anadolu'da ise çiftçi grupları içinde aile emeğini köy içindeki diğer işletmelere "ihraç" olgusu, ZÇ, ZK ve OK ailelerin %10'unda gözlenmekte; sadece yoksul köylülerde %50'yi aşmaktadır. Bu olgular, Orta Anadolu'da topraksız tarım işçilerinin Ege'ye göre daha yüksek bir oran oluşturmasını açıklıyor.

Tarım işçilerini ve rantiyeleri dışlayarak sadece çiftçilik yapan ailelerin sınıf yapısını, grupların oranlarını yeniden hesaplayarak gözden geçirdiğimizde, Ege ve Orta Anadolu arasındaki farklılıklar yumuşamakta; ancak ortadan kalkmamaktadır. Bu hesaplamanın sonuçlarını sunan Tablo 3, bu düzenlemeden sonra da Ege ve Orta Anadolu arasında, anket bulgularımıza göre önemli yapı farkları olduğunu ortaya koyuyor: Orta köylülük her iki bölgede de aynı oranda (%19,9) temsil edilmekte. Buna karşılık kapitalist ve zengin çiftçilerin toplam çiftçi nüfusun %14'ünü, küçük ve yoksul köylülerin ise %57'sini oluşturdukları Orta Anadolu tarımı, Ege'yle karşılaştırıldığında görece olarak yoksul

katmanları daha çok, zenginleri daha az bir sınıf yapısı göstermektedir. Ege tarımında en üst iki sınıf %17'lik, küçük ve yoksul köylüler ise %46'lık oranlarla temsil ediliyor. Zengin köylülerin oranı ise Ege'de (%17), Orta Anadolu'nun (%9,1) çok daha üstündedir. Bu farklılaşmanın, Orta Anadolu'da Ege'ye göre daha kutuplaşmış bir yapıya tekabül edip etmediğini söyleyebilmek için KÇ ve ZÇ gruplarının ekonomik güçlerinin iki bölgede karşılaştırılması gerekir.

Bu noktada, 1980 Tarım Sayımı verilerinden hareketle bizimkine benzer bir kavramsal çerçeve kullanarak Türkiye çapında tarımsal tabakalaşmayı saptamaya teşebbüs eden bir diğer çalışmanın [Altan (1991)] ölçütlerine ve sonuçlarına kısaca değinmek yararlı olacaktır. Feride Altan, üç milyonu aşkın bir sayısal taban üzerinde çalıştığı için, sadece "yabancı emek kullanan / kullanmayan" haneler arasında ayırım yapmakla yetinmemiş; yabancı emek / aile emeği oranında 1/4'lük eşiği, orta köylü-zengin köylü ayırımını tanımlamak için de kullanabilmiştir. Traktör sahipliği / ortaklığı ve işlenen alan ölçütleri de bu araştırmanın sınıflama şemasında kullanılmakta; buna karşılık "hane dışına emek ihraç etme" olgusu, Tarım Sayımının bu tür verileri içermemesi nedeniyle, dikkate alınamamaktadır.

Sadece çiftçi nüfusun (tarımsal işletmelerin) tabakalaşmasını saptamaya çalışan (ve Tablo 4'te özetlenen) Altan'ın bulgularında, "büyük toprak

Tablo 3. Orta Anadolu ve Ege'de çiftçi ve köylü sınıfların payları (%)

	Orta Anadolu	Ege
Kapitalist Çiftçi	7.6	8.2
Zengin Çiftçi	6.6	9.1
Zengin Köylü	9.1	17.0
Orta Köylü	19.9	19.9
Küçük Köylü	30.2	25.0
Yoksul Köylü	26.6	20.8

Kaynak: Tablo 1.

sahibi" grubu, traktör sahipliği ve işlenen alan ölçütleri dışında sadece yabancı emek kullanan (yani işletmede hiç aile emeği kullanmayan) haneleri içerecek biçimde tanımlanmıştır. Bu nedenle bizim (bu son kısım içermeyen) "kapitalist çiftçi" grubundan çok daha dar bir toplama (genel toplamın sadece on binde ikisine) ulaşmıştır. Altan'ın "zengin köylüleri" ise, "büyük toprak sahibi" grupla aynı büyüklükte alan işleyen, ancak yukarıda tanımlanan "salt ücretli işgücü kullanma" koşulunu içermeyen işletmelerle, işlenen alan bakımından bir alt grupta yer alan, yabancı emek / aile emeği oranı 1/4'ü aşan ve traktörlü işletmeleri içeriyor. Altan, daha alt katmanların tanımında 1/4 oranını terk ederek yabancı emek kullanan / kullanmayan, traktör sahibi olan / olmayan ve işlenen alan büyüklüğü ölçütlerini birlikte kullanan bileşkelere dayanıyor.

Tablo 3 ve 4'teki bulguları karşılaştırabilir miyiz? Anketlerin 1980 sayımından on iki - on dört yıl sonra yapılmış olması; sınıflama ölçüt ve yöntemlerinin özdeş olmaması ve kapsanan köylerin bölgeyi (hele ülkeyi) temsil niteliğinin tam olmaması nedeniyle bu tür bir karşılaştırma yanlış olur. Yine de, kaba bir "yan yana bakış" bize, her iki tabloda da yoksul köylü + küçük köylü oranlarının kabaca birbirine tekabül ettiğini; ancak bölge özellikleri bakımından Ege ve Orta (Kuzey) Anadolu'nun paylarının bu iki tablo arasında yer değiştirdiğini gösteriyor. En üst iki grubun Ege'de daha yüksek bir oranda temsil edilmesi her iki tablo için de geçerlidir; ancak Altan'ın üst orta köylü kategorisinin, anket bulgularında kapitalist / zengin çiftçi sınıflarına giren haneleri de içerdiği anlaşılmaktadır.

Kırsal nüfusun sınıfsal özellikleri üzerinde birkaç ek gözlem yapmak da yararlı olacaktır: Birinci olarak, kapsanan kırsal nüfusun, tarım dışı faaliyetlere katılma derecesi ile ilgilidir. Anketimiz, hanelerde kapsanan faal nüfus toplamı içinde yer alan insanların, Orta Anadolu'da %21,7'sinin tarım dışı mesleklerle, işlerle uğrattıklarını ortaya koydu. Ege'de ise hane halkı üyelerinin tarımla uğraşanları toplam faal nüfusun sadece %70'ine ulaşmakta; kent ekonomisi ile giderek karmaşıklaşan ilişkiler söz konusu olmaktadır. Burada, kırsal bölgelerde belli ölçülerde bir tarımdan kopma sürecinin de söz konusu olduğu söylenebilir.

İkinci saptama, kapsadığımız kırsal hanelerin hayvancılıkla ilişkileri üzerinde. Gruplar, esas olarak, işlenen arazi ve traktör sahipliği gibi bitkisel üretime dayalı ölçütlerle tanımlandı. Bunlara büyük-küçükbaş hayvancılıkla ilgili bilgilerin eklenmesi, sınıflama çabasını güçleştirecekti. Bu eksikliği Orta Anadolu anketinde yer alan grupların hayvancılıkla ilişkileri üzerinde bazı özet bilgiler sunarak, kısmen de olsa, telâfi edelim: Çiftçilik yapan nüfusu oluşturan altı grup içinde, sığır veya koyunu olmayan hanelerin oranı arasında büyük bir fark yoktur ve bu oran %17 (KK) ve %23 (ZK) arasında değişmektedir. Buna karşılık aynı oran, tarım işçilerinde %51'e, rantiyelerde %47'ye çıkıyor. Dolayısıyla, bu son iki grubun tarımsal faaliyetlerinin işletmeci özellikler taşımadığı, ücret ve rant gelirine dayalı üretim ilişkileri içinde bulunduğu, hayvancılık dikkate alındığında da, teyit ediliyor. Tahmin edileceği gibi, en üst üç grup, yani KÇ, ZÇ ve ZK grupları, sahip oldukları sığır ve koyun sayıları bakımından da en üstte yer alıyorlar. Bu üç grubun, satılan sığır ve koyun sayılarından elde edilen pazarlama oranları da (ZK'nin sığır satış oranları dışında) genel ortalamanın çok üstündedir. Orta-yoksul köylüler ve tarım işçilerinin büyük çoğunluğu için hayvancılığın bir geçimlik üretim faaliyetinden ibaret olduğu; ticarî ilişkilerin ise küçük çaplı süt ve peynir üretimi ile sınırlı olduğu anlaşılıyor. Ancak, bu kitlenin içinde küçük bir alt grubun orta boyutlu ticarî hayvancılıkta uzmanlaşmış olduğu da ortaya çıkıyor: Sınırlı sayıda yoksul köylü ve tarım işçisi ailesi bir yıl boyunca beşten fazla sığırı ve yine az sayıda orta köylü de otuzdan

Tablo 4. 1980 Tarım sayımına göre çiftçi / köylü sınıfların payları (%)

	Türkiye	Orta Kuzey	Ege
Büyük Toprak Sahibi	0.02	0.0	0.1
Zengin Köylü	2.9	0.3	4.1
Üst-Orta Köylü	19.8	26.9	19.1
Orta Köylü	23.4	27.9	19.6
Küçük (Geçimlik) Köylü	21.4	18.6	27.9
Yoksul Köylü	32.5	26.3	29.2
Toplam	100.0	100.0	100.0

Notlar: Altan (1991: Tablo 111-21). Tarım Sayımlarında "Orta-Kuzey" olarak tanımlanan 1. Bölge, bizim 1992 anketinde kapsanan on dokuz köyden on beşini içermektedir. Kapsanan işletmelerin sayısı Türkiye toplamında 3.650.910, Orta Kuzey'de 471.113, Ege'de 690.504'tür.

fazla koyunu pazarlamışlardır. Sınıflama ölçütlerimize hayvan mülkiyet ve pazarlamasını ekleydik, burada değinilen az sayıda haneyi, şemamızın daha üst gruplarına kaydırmamız gerekecekti. Yine de bu eksikliğin, kırsal gruplarımızın ana görüntüsünü fazla etkilemeyeceği anlaşılmaktadır.

Kırsal sınıfları niçin araştırıyoruz? Bu makalede yapıldığı türden sınıf bilançolarının veya dökümlerinin çıkarılması, toplumsal ve ekonomik yapıları ve dinamikleri ayrıca aydınlatacak güçlü bir bilgi malzemesi; belirleyici bir çözümleme aracı oluşturuyorsa anlamlı olacaktır. Farklı bir ifadeyle, bu tür bir saptama çabası, kendiliğinden bir amaç olarak görülemez.

Sınıfsal konum, açıklayıcı bir değişken olarak ne derecede değer taşıyor? Ege ve Orta Anadolu köylerinde sınıfsal yapıyı çok daha geniş çerçeveler içinde inceleyen çalışmalar⁴ bu soruya yanıt getirecek çeşitli bulgular, değerlendirmeler ve tartışma öğeleri içermektedir. Bu nedenle, burada bu bağlamda ayrı açıklamaları gerekli görmüyorum. Sadece, sözü geçen çalışmalardan çıkan temel sonucu vurgulamakla yetineceğim. Refah göstergeleri, emek süreci, tüketim, tasarruf, yatırım biçimleri, değişen ekonomik koşullara karşı uyum ve savunma mekanizmaları, kredi-borç ilişkileri, mülkiyet yapısındaki değişimler, göç, ideolojik, politik tavır ve davranışlar bakımından kırsal nüfusta gözlenen farklılaşmaları açıklayan temel

değişkenlerden biri, yer yer en başat olanı sınıfsal konum olarak ortaya çıkmaktadır.

Ancak, bu bağlamda bazı uyarılar da yerinde olacaktır: Sınıfsal konum, pek çok olgu bakımından kentsel yapılar içinde daha fazla belirleyici olmaktadır. Örneğin, benzer gelir düzeyleri içinde; ancak farklı sınıf konumları içinde olan gruplar arasındaki farklılaşma, kent ortamında, kırsal ortamlara göre genellikle daha belirgin olmaktadır. Bu olgu, kanımca, köyün kendisinin, ayrı bir açıklayıcı değişken olarak oynadığı rolde aranmalıdır. Bu rolün arkasında, Türkiye köy sosyolojisinde Bahattin Akşit, Çağlar Keyder ve arkadaşlarının başlattığı köy tiplerinin belli ortak ekonomik özellikler ve davranış biçimleri içermesi yatabilir. Veya geleneksel bir iktisat yaklaşımıyla, ürün türlerinin, tarım teknolojisinin ve ortalama gelir farklılaşmasının yarattığı etkilerin başatlığı söz konusu olabilir. Ancak, hangi seçeneği yeğlersek yeğleyelim, bunlar sınıf çözümlemelerini ta-mamlayan yaklaşımlar olarak görülmelidir. Kırsal yapı çözümlemelerinde sınıf değişkenini içermeyen bir "aletler kutusunun" yetersiz kalacağı, bu makalede bazı bulguları incelenen çalışmalarca da teyit edilmektedir.

Dipnotlar

1. Bu çalışmalardan ilki, Boratav (1969), sonuncusu Boratav (1993)'tür. Boratav (1980) ise bu yazının sorunsalı ile doğrudan ilgilidir. Sınıf çözümlemelerinde alternatif kuramsal yaklaşımları

inceleyen çok yararlı bir başvuru kaynağı olarak bkz. Ongen (1994).

2. İlk anketin sonuçları Tarih Vakfı/Yurt Yayınları tarafından Türkiye'den Sınıf Profilleri başlığı ile Mart 1995'te yayımlanan bir kitapta (Boratav 1995) incelenmektedir. Diğeri ise Boratav, Ecevit, Özüğurlu ve Şen (1994)'te yer alıyor. Bu iki alan çalışmasının kapsamları ve yöntemleri sözü geçen yayınlarda ayrıntılı olarak açıklanmaktadır.

3. Özellikle Çin Halk Cumhuriyeti'nde toprak reformuna rehberlik eden metinlerde (The Agrarian Reform Law of the People's Republic of China, Peking. 1980), Nemchinov'un [Shanin (1977) tarafından aktarılan] bir çalışmasında ve Patnaik (1976) da az gelişmiş tarımsal yapılarda sınıf ayrımlarını nicel ölçütlere oturtma doğrultusunda önemli katkılar vardır. Çin metinleri sekiz, 1925 Rusya'sı için Nemchinov dört, 1970'li yılların Hindistan'ı için ise Patnaik yedi sınıf / katman tanımlamışlardır. Bu katkılar Boratav (1980, Kesim 4)'te tartışılmıştır.

4. Yukarıda 2. dipnota bakınız. Orta Anadolu bulgularını da içeren Boratav (1995), kentsel ve kırsal sınıf yapılarını, Türkiye ekonomisinin ve toplumunun 1980 sonrasındaki dönüşüm dinamiklerini, halk sınıflarının uyum mekanizmaları, ideolojik ve politik tavırlarını da içererek incelemeyi amaçlamaktadır. Boratav, Ecevit, Özüğurlu ve Şen (1994) ise, Ege bölgesine ilişkin belli bir tarımsal yapı çözümlemesini, destekleme politikaları ve Tarif'in rolü çerçevesinde ele alınan kimi güncel sorunlarla birlikte incelemeyi hedeflemekteydi.

Kaynakça

Altan, F. (1991), Toprak Dağılımı ve Tarımsal İşletmelerde Yeni Bir Tabakalandırma Girişimi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Boratav, K. (1909), "Tarımda Feodal Üretim İlişkisi ve Basit Meta Üretimi", Emek, Temmuz. (1980),

Boratav, K. (1980), Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm. Ankara. SBF Yayını.

Boratav, K. (1993), "State and Class in Turkey. A Study on Capitalist Development: A Review Article", Review of Radical Political Economics. Cilt 25, No. 1, Mart.

Boratav, K. (1995), Türkiye'den Sınıf Profilleri, (baskıda), Tarih Vakfı/Yurt Yayınları, İstanbul.

Boratav, K. Ecevit, M. Özüğurlu, M. Şen, M. (1994), Ege Bölgesinde Tarımın Sosyoekonomik Yapısı. Destekleme Politikaları ve Tarif, (teksir), Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara.

Ögen, T. (1994), Prometheus'un Sönmeyen Ateşi: Günümüzde İşçi Sınıfı. Alan Yayıncılık, İstanbul.

Patnaik, U. (1976), "Class Differentiation within the Peasantry", Economic and Political Weekly. Cilt XI, No. 39. '

Shanin, T. (1977), "Measuring Peasant Capitalism", Economic and Political Weekly. Cilt XII, No. 47.